

כל סתמי
רבנו מנשה מאיריא

גירסה חפץ חיים 13 ירושלים

מכון תורני
פרקי אליעזר

כל כתבי רבינו מנשה בן מוהר"ר יוסף בן פורת מאיליא

מרזאי ומקבלי תורת רבינו הגר"א מוויילנא
כולל כל ספרי רבינו בדפוס ובכתב יד

חידושיו בש"ס, במחשבה, בעניני אמונה והשגחה ובידיעת
הבורא ית"ש

יוצא לאור עם הקדמות לחיבוריו, מראה מקורות, הערות,
הארות, השוואות לדברי רבינו במקומות אחרים, ובספרי
ראשונים ואחרונים

מאת

דוד בלאאמו"ר מרן הגאון רבי שמואל שליט"א קמנצקי

הובא לבית הדפוס ע"י

מכון 'פרקי אליעזר'

ע"ש ר' אליעזר מארטין

מפתח

מבוא ותולדות רבינו	א
ספר 'אלפי מנשה' ח"א	בג
הקדמת המו"ל לספר 'אלפי מנשה' ח"א	כה
ספר 'אלפי מנשה' ח"ב	ריא
הקדמת המו"ל לספר 'אלפי מנשה' ח"ב	ריג
ספר 'פשר דבר'	שמג
הקדמת המו"ל לספר 'פשר דבר'	שמה
ספר 'בינת מקרא'	שעג
הקדמת המו"ל לספר 'בינת מקרא'	שעה
קונטרס 'שקל הקודש'	תא
הקדמת המו"ל לקונטרס 'שקל הקודש'	תג
ספר 'תכלית החכמה'	תיו
הקדמת המו"ל לספר 'תכלית החכמה'	תיט
ספר 'פירוקא לתקנתא'	תקט
הקדמת המו"ל לספר 'פירוקא לתקנתא'	תקיא
קונטרס 'ואדבר שלום'	תקמט
הקדמת המו"ל לקונטרס 'ואדבר שלום'	תקנא
הנחגות רבינו	תקסז

מבוא ותולדות רבינו מנשה זצ"ל

הגאון האדיר רבינו מנשה ב"ר יוסף בן פורת מאיליא (תקכ"ז - תקצ"א), אחת מן הדמויות הבולטות של רואי פני הגר"א, ואשר תואר על ידי כותבי תולדות שונים באופן שונה לחלוטין ממה שהיה באמת. עתה, בהוצאת כל כתבי רבינו לאור עולם בשלימות, זו הזדמנות וגם חובה להשיב כבוד המחבר על מכונו, וכפי שכתב הגר"א (ריש משלי וריש דברים) כי הלומד בספר צריך לידע מי הוא המחבר, כי אם יהיה המחבר גדול בחכמה, בודאי יהיה בספרו חכמות גדולות כו' ע"ש.

בדברינו להלן, וכן לאורך כל ההקדמות לחיבורי רבינו היוצאים כעת לאור, ננסה להראות ולהוכיח איך טעו וסילפו כותבי תולדותיו בתיאורם את דמותו הרמה של רבינו. אנו נעשה זאת על ידי עיון מתוך הספרים שרבינו מנשה הדפיס בחייו, וכן מאלו שנדפסו לאחר מותו. כמו כן נשתמש במקורות נאמנים של אלו שהכירו אותו. לדאבונו נוצרה תמונה של רבינו באופן שאין רוח חכמים נוחה הימנו, וכאן נראה להצדיק את הצדיק דמעיקרו ולהעמיד גאון וצדיק זה על מקומו הנכון בתולדות עמנו, וכבר נצטער על זה אותו צדיק מרן הגאון רבינו חיים עוזר גראדזענסקי, כפי שנראה בהמשך.

לא באנו בדברינו אלה לכתוב תולדותיו בפירוט, אף שמן הראוי היה לעשות כן אחר, שכאמור, כותבי תולדותיו השחירו תוארו; ^א המבוא כאן יוקדש בעיקר לבירור כמה עובדות שיוחסו אליו, להוכיח שאין להן שחר כלל. בהמשך נסקור את ספריו שבאו בדפוס בין בחייו - שהם (לפי סדר כרונולוגי): פשר דבר, בינת מקרא, אלפי מנשה, ושקל הקודש; ובין לאחר מותו - שהוא: אלפי מנשה חלק שני, אשר מתוכם יש לעמוד על דעתו ושיטתו בעבודת ה'. כמו כן נסקור את אלו שנשארו בכתב ידו היוצאים כעת לאור; נציין את הנהגותיו המיוחדות, וכן את הקשר בינו לבין רבינו הגר"א. בסוף המבוא נביא את התבטאויותיהם של גדולי הדורות על אדם גדול זה.

א. אכן יש כמה שניסו לתארו באופן חיובי - ראה הקדמת נכדו ר' יצחק ספאלטער בחלק שני של ספר רבינו, 'אלפי מנשה', ווילנא תרס"ה; (אמנם יש שם כמה דברים שהוא הסתמך על אחרים ואין לסמוך עליהם כלל אלא אם הביא מקורו איש מפי איש). על שאר כותבי תולדותיו של רבינו, אין לסמוך כלל וכלל, שהם מגמתיים (ראה בקובץ 'ישורון', כרך ה, ע'

"לחנם תלו באילן גדול בוקי סריקי"
אלו הם דברי מרן הגאון רבינו חיים עוזר גראדזענסקי בהסכמתו לספר 'אלפי מנשה' חלק שני, של רבינו. בהמשך כותב מרן הגר"ח: "וכאשר יראו הכתבים אור, יבינו כי לחנם האפילו את אור הגדול ליחס לו דעות אשר לא רוחו". כלפי מי נאמרו דברים אלו? אין ספק שכוונתו היא לפלונגיאן בספרו 'בן פורת' שהשחיר תוארו.¹ בהמשך

ב. ראה הערה הקודמת ובהמשך.

ג. המדובר במשכיל בשם מרדכי (בן שלמה) פלונגיאן מוולנא, שלא הכיר את רבינו מנשה כלל, אלא 'המציא' יש מאין את תולדותיו בספר 'בן פורת' (וולנא תר"ח), שכל כולו פרי דמיון המחבר, וכפי הנראה ניסה להלביש דמות עצמו על רבינו מנשה. וכבר מחו בו מאה עוכלי בשעתו בכת"ע 'המגיד' (תר"ח, גליון 9 ע' 35) וז"ל שם:

בוולנא יצא לאור ספר חדש שמו 'בן פורת' והוא תולדות הגאון המפורסם ר' מנשה איליער ז"ל, עם הערות וחידושים, כתבוהו אחד ממורי בתי ספר, ואשמע אחריו קול רעש גדול מרבינו ונכבדי העיר, תקעו בשופר גדול עליו לאמר לא 'בן פורת' שמו, כ"א 'בן פרוץ' או 'בן פריץ', כי הולידו בן פריץ, שפרץ פרצה גדולה בגדר הדת והאמונה. ויחבל את כרם בית ישראל בדבריו ובדעותיו שהעלם על ספרו זה. עוד זאת כולם פה אחד שהוא מלא שקרים וכיזבים מתולדות ועניני הגאון ר' מנשה ז"ל, וכמעט בדה מלבו את כל התולדות והסיפורים, ויבזה את כבוד הגאון ז"ל, כי הפשיט מעליו את בגדי החמודות, והמעלות והמדות שדבק בהם, וילבישהו בבגדים אחרים שלא כמידתו, וישימהו כאיש אשר הואיל ללכת אחרי משאות שוא ומדוחים, וכמעט הציגהו לפנינו נדח ונעזב מעדת ישראל עבור דיעותיו, כמו הפילוסוף שפינאצ (שפינוזה) או הפילוסוף שלמה מיימון בעל הגבעה (נבעת המורה על המורה), אשר רחוקים בני דורם בזרוע. חס לכבוד הגאון לאמר עליו כזה ואוי ואבוי להבודה מלבו שקרים מרים כאלה, לפגוע באדם גדול כמו ר"מ, ולפרסמם ברבים... וכפי אשר שמעתי דונוה אנשים נכבדים לשריפה, ואין מכבה... על פי השמועה, אומרים שביקורת זו נכתבה על ידי הגאון רבי מתתיהו (בהג"ר שמואל) שטראשון מוולנא [ראה 'עיר וולנא', עמ' 283].

כמו כן, בכתב עת 'הפלס', ברלין תרס"ג, מובא בעמ' 200, הערה א' בזה"ל:
פה מקום אתי להעיר ע"ד אשר בס' 'בן פורת' תלה בוקי סריקי בהגאון ר' מנשה מאיליא ז"ל, כי היה מלעיג על המקובלים, וזה שקר מוחלט, כמו שיראה הרואה בס' 'אלפי מנשה' שלו הנדפס בוולנא, אך העמיק חקר בדברי המקובלים. וכן הקדמתו לס' בינת מקרא נשען על דברי המקובלים (ואולי נמלטו מפיו איזה מלים על המתפארים למקובלים ואין יודעים מאומה, אבל בשום אופן לא על עצם החכמה ויודעיה כאשר הראה ברור דעתו בס' הנ"ל).
בספר 'זכרונות' של המשכיל א. י. פאפירנא (ווארשא 1923), מביא תיאור ששמע מפלונגיאן עצמו על דבר אשר קרהו אחר שהוציא ספרו 'בן פורת' וז"ל (שם עמ' 56 בהערה):
...עבודה זו 'בן פורת' הוציאה את ההכרה נגד פלונגיאן השנאה הכי גדולה של האדוקים, ופעם אחת, כפי שהוא עצמו סיפר לי, כמעט שילם בחייו.
זה הופיע בוולנא, ונכנס פלונגיאן לחורבן.

נעמוד על דברי הגאון רבי מנשה בספריו ונראה כיצד באו משכילים למיניהם וסלפו את דבריו הטהורים של רבינו הגדול רבי מנשה, ויצרו יש מאין דברים שלא היו ולא נבראו, כאילו הם דעת רבינו ח"ו.

לפני כל ספר וחיבור של רבינו, הוספנו הקדמה לבאר מהות אותו הספר ומטרתו. מלבד כל ספריו, נשאר חיבור אחד של רבינו היוצא מן הכלל. קטעים ממנו נדפסו בכת"ע, אך לא נודע ממנו אף עותק אחד. מדובר בקונטרס בשם 'סמא דחיי'. נתאר לפנינו מה שידוע עליו.

שבתוך הבית ננסת נמצא ה"אפיקורס" מרדכי פלונגיאן, כל הציבור, המורכב מאנשים חשוכים, התחיל לצעוק "הכו את מרדכי יחד עם הכן"! הקנאים התחילו להכות אותו במקלות, ורק הודות לכמה צעירים שהסתירו אותו והם עצמם קבלו את המכות, הצליח פלונגיאן להימלט מרודפיו.

במבוא זה, ובהקדמות השונות בהמשך, נוכיח מתוך ספרי רבינו מנשה עצמם ששקר ענה בהם פלונגיאן וחביריו, ובדה מלבו דברים שלא היו ולא נבראו ואין להם שחר. למעשה, אין שום מקורות ב'בן פורת'. לא מפי אנשים ולא מתוך ספרים. כל דבריו הם בלשון 'שמעתי...'. מבלי לציין בשום מקום ממי שמע ומתי שמע את דבריו - דבר שמוכיח שכל כולו פרי דמיון המחבר.

תחת ידי מצוי כתב היד 'בן פורת' של המחבר עצמו, ויש לבחון בקלות שפלונגיאן שינה הוסיף וגרע מהנדפס - כלומר: כל החיבור הוא מעשה ידיו כפי שעלה על דעתו לפי שעה, ואינו תיאור אמיתי כלל של רבינו מנשה. הוא כולו דמיונו של פלונגיאן ששמו וזכרו כבר אבד מן העולם.

למותר לדבר על פלונגיאן עצמו שידוע דעת גדולי עמנו עליו. בהיותו המגיה הראשי בבית הדפוס האלמנה והאחים 'ראם' הידוע בוולנא, הכניס חידושי ליוה דעה בעילום שמו כ'מילואים' לשלחן ערוך הנדפס שם בשנת תר"ם (ראה מאמרו של שפ"ן הסופר, 'לתולדות דפוס ראם', ב'יהדות ליטא', כרך א', ירושלים תשכ"ד). על זה ראה 'קריינא דאגרתא' ח"א [אגרות הגאון רבי יעקב ישראל קניבסקי מהורנוסטייפל], בני ברק תשמ"ו, אגרת רנג: "...ובדבר ה'מילואים' שנדפס ביו"ד יש לי היו"ד של הגאון אביו של החזו"א זצלה"ה וכתוב שם בכ"ק... וז"ל בסוף השמטת מלואים חתם שמו מרדכי והוא מרדכי פלונגיאן מוולנא הידוע וזכה שיקבעו דבריו בתוך היו"ד מפני שהוא המגיה בדפוס ראם... וע"כ אולי ימצא איזו דבר שלא כהוגן בספר מלואים לא יקשה בעיני הקורא כי ידוע ומפורסם דרכו לכל יודעיו ומכיריו עכ"ל הגרש"י ז"ל הגאב"ד בקאסאווא. הגר"י קניבסקי מוסיף שם: "ובודאי הדפסתו היה שלא כדין אע"פ שכנראה המחבר הלזה נזהר מאוד בספרו מלואים מלכתוב דברים חוץ לשיטה, מ"מ כבר אמרו חז"ל אם הרב דומה למלאך כו' ומה לנו ולספרו".

בדרכו של פלונגיאן הלכו כמעט כל כותבי תולדותיו של הגאון רבינו מנשה, שרובם השתייכו לכת המשכילים. וכן אנשי חוג מסוים לקחו דבריו כדברי אמת כדי להשביח את שיטתם (ראה 'כרם חב"ד', גליון ד' ח"א תשנ"ב, ע' 123). ראה גם דברי ר' ישראל שפירא במאמרו 'אסכולות חלוקות בבית מדרשו של הגר"א' (בתוך: כת"ע בד"ד, חוברת י"ג, תשס"ג, ע' 11-12).

נוף להדפסת ספרו 'אלפי מנשה', כלומר אחרי שנת תקפ"ב, הוציא רבינו מנשה לאור עולם, חוברת קטנה בלשון הקודש ובצדה תרגומו בלשון המדוברת - יידיש-טייטש, 'סמא דחיי' או 'לעבין מיטטעל'. על השער הוא כותב: "סמא דחיי, חיי תרתי

כאמור, לא ידוע שום עותק ממנו כיום, אולם, צילום השער וחלק ממנו נדפס על יד המשכיל זלמן רייזען בספרו 'פון מענדעלסאן ביז מענדעלע' (ווארשא, תרפ"ג), עמ' 199-206. רייזען כותב את תולדותיו המדומות של הגר"מ בדרכו של פלונגיאן וההולכים בדרכיו (ראה להלן). כמובן גם הוא רוצה לאמץ את רבינו מנשה למחנהו היות שכתב בשפה המדוברת, אבל כנראה שלא הבין דברי רבינו ושיחתו בקונטרס ומטרת חיבורו זה. [ראה גם במאסף התקופה, ספר שני, תרע"ח, עמ' 278. כל התולדות שם נכתבו ע"י רוזנפלד על בסיס בן פורת, וראה בהקדמה ל'פער דבר'] הקונטרס נדפס בשנת 'חמלה' לפ"ק, היינו פ"ג, ומופץ.

מבוא ותולדות רבינו מנשה זצ"ל

ה

משמע, הנהגות ישרות מועילות לחיי העוה"ז, וזה יהי הכנה להיות השכל כלו צלול להשיג על ידו חיי עד עפ"י דרכי התורה ומצותיה.

רבינו מנשה חוזר על כמה ענינים שהרחיב עליהם בחיבוריו הקודמים ובעיקר 'אלפי מנשה'. הוא מדבר על תיקון העולם ומתחיל בהקדמה, בה הוא מסביר את מטרת הקונטרס וכוונתו להמשיך המשכים, מעין כתב עת. בתוך דבריו הוא כותב:

אמנם צורתו דומה לספרו שנדפס סמוך לו גם בשנת 'חמלה' - היינו 'שקל הקודש' (ראה להלן בהקדמה לספר זה). בשניהם רשומים: "תחת ממשלת אדוננו הקיסר האדיר אוסיא פריסוועטלישע דערזאווישע וויליקי האסוראר אימפערטער אלכסנדר פאוולאוויץ סאמיע דעריזיטש אוסיא ראסיסקי האסודאר אוסיא מלאסטווישע יר"ה." (יש שינויים דקים בנוסח של שער 'שקל הקודש'. גם ניתוסף שם: "ברשיון הצנזור אשר באקדמייע דק"ק ווילנא.") צורת המסגרת והפרחים בשער של שקל הקודש דומה לספרים שנדפסו בשקלאוו - ראה לקמן - יש להניח ששניהם נדפסו בשקלאוו. 'סמא דחיי' נדפס קודם, שהרי הוא מזכירו ב'שקל הקודש': "ואקדים איזה חזרת דברים מספרי א"מ ומקונטרסי סמא דחיי שהדפסתי כעת..." (דף ג' ע"א).

תרגום חפשי מהיידיש. וכן בהמשך הכל תורגם מהיידיש היות שחסר לנו הלשון קודש שהמחבר עצמו כתב. הכותרת כאן היא: 'פאר שטעלונג'. ב"התקופה" (ספר שני, תרע"ח) מביא ש. רוזנפלד ב' קטעים מה'סמא דחיי'. אחד מהם בלשון זו (עמ' עמ' 247-248, בשם "סמא דחיי עמ' 15"):

...עניני מעודי להתפלא על כל דבר חדש, ולא להמשך כסומא בארובה אחרי דברי מי שקדמני. וכד הוינא טליא, הוה אמינא כמה חדושים מדעת - מה שהיה לפלא אצל לומדים מופלגים. וכן היה דרכי להתבונן בכל דבר, והייתי משתומם ומתפלא, והיה לבי דואג בקרבי: על חיי העולם הזה הכלה והעובר, ומה יהיה אחריתי, ולא היה שוה לי תענוגי הזמן. והוקשה בעיני על ענין הנהגת העולם - מה שדעת כל אחד נוחה בשלו: עשיר בעשרו, חכם בחכמתו וגבור בגבורתו. וביותר, מה שכל אחד מעמיד על דעתו, ונהנה מאד כשמנצח את חברו, ושמוח בזה. ואיך סמויות עיניהם, כשאר בעלי חיים בלתי מדברים, שאינם מכירים רק לשעתם, וכשמפטמים אותם לשחיטה, שמחים הם בזה לשעתם.

ובהתבונני על זה, עמודתי מרעיד על מה עשה ד' ככה בארץ - לגרוע כח האדם, שרובם ככולם חסרים צרכיהם, רעבים וצמאים, אין כסות בקרה, ונפשם עליהם תתעטף. ואם אבות חטאו, בנים מה חטאו, שאינם משיגים לחם לפי הטף, ומה נשתנו אלה מאלה? מדוע איזה מחורי-ארץ חיים חיי עונג ומותרות זמן דאת יהיב, את משפע, ומן דאת מחי את מדקדק? ובאמת, כשמתבוננים קצת, אף העשירים חיהם תלויים להם מנגד בעולם התמורות הזה, ואינם בטוחים מתלאות ופחדים וחללים ונזקים ח"ו.

ועל ידי זה באתי להתבונן בתכלית כונת הבריאה שמבואר בספרים שהיתה כונתו להטיב לברואיו, וכי מה טובה היא זו? הלא מקודם לא היו חסרים דבר! והייתי נבוך בזה. ובכל עתותי הפנאי שלי, עברו על ראשי אלו המחשבות ולא הניחוני

1
...תיקון גדול אחד לכל העולם כולו בכלל וגם לאנשים יחידים, אני אבוא איהם
בכמה וכמה קונטרסים אבל כעת אני מדפיס רק אחד משתי סיבות... משום
שההוצאה היא גדולה וגם למי שצריך לקנותו... והסיבה השנייה היא משום
שכשקונים ספר מניחים אותו בצד ולא מסתכלים בו, אבל קונטרס אחד וודאי
יסתכלו בו ויהיו צמאים לקונטרסים הבאים, וכשיקבלו אותם יהיו כמים קרים
על נפש עייפה. ובעת שיגמר מכירת הראשון אחרי שבוע יקבלו עוד אחד
עד הסוף, כל שבוע קונטרס אחד... עד שיצא הדבר ברור בעזרת הבורא.

אחר ההקדמה, ממשיך הגר"מ עם פתיחה בשם "פאר רייד" בה הוא כותב:

...שכל הצרכים של בני האדם אי אפשר למלאות על ידי אדם אחד, למשל,
באכילה כמה מלאכות יש בה מהוריעה עד שמוכן לאכילה, וכן בעניינים רבים...
ואף שלא יודעים תכלית כל דבר בבריאה, הוא דבר בלתי אפשרי שיהא נברא
שלא לצורך, וכשרואים פליאת כל דבר הנברא, הרי אי אפשר לומר שעשה
איזה דבר בלי תפקיד. כמו שרואים שאדם חכם גם לא יעשה דבר לחנם...

ינו מנשה ממשיך לבאר את ארבעת הקבוצות של דומם צומח חי ומדבר (דצח"מ),
וחוזר על מה שכתב באלפי מנשה ומוסיף שהיות שאדם אחד לבדו אינו יכול
על כל מה שבעולם ותכליתו לכן ניתן למין האנושי כח הדיבור כדי שכל אחד יכול
סור לזולתו מה שהוא ראה, והחכמים ילמדו כללים מכל הנודע ועי"ז יהיה יותר קל
כמה אנשים ויהיה להם יותר זמן לחקור בטוב של עולם הנצחי. המחבר מוסיף
שגם הוא עצמו עושה כך, למסור לאחרים מה שהוא יודע, וכך אומר:

והמעט שהאיר לי הבורא את העינים לראות בעולם, כותב אני להודיע כל
האנשים, ואני כותב את זה בלשון קלה כדי שייבנו כולם, לפחות אנשים
פשוטים, ואני מקווה שעל ידי כך תהיה פתיחה והתחלה גדולה שאנשים יראו
בבריאה שעל ידי כך נוכל להבין כוונת הבורא, ונבוא מתוך זה בזמן קצר
לתכלית הנכונה לתפקיד הטוב הנצחי כרצון הבורא, ואם יעשו האנשים מה
שבלעדם אינו מושלם, אז בודאי יעזור הבורא שנוכה כולנו רק טוב א"ס.

ב"התקופה" שם (עמ' 279), מביא קטע זה, מהקדמת רבינו ז"ל ל"סמא דחיי", בזה הלשון:
...ועלה לכמה עשירות נירות (גלויות), אבל אדפיס נייר נייר לבדו, מב' פנים: הפן
האחד מובן לכל, שהוא כולל המוכר והקונה. להמוכר - מפני הוצאת הדפוס, ואולי לא
יקפצו עליו ויבנאו... ולהקונה גם כן קשה להוציא כמה זהובים בפעם אחת. והפן הב'
ואינו משגיחים בו כלל, מפני שעל הרוב, כשקונים איזה ספר, מניחים אותו בקרן חשיכה
שאקוה שיהיו הדברים ערבים, שיתענג עליהם הקורא, ויחזור על הדברים כמה פעמים
ונפש עיפה. וכשיזכרו הראשונות, אזי תיכף, בשבוע שלאחריו... וכשישיגנו, יהיה אצלו כמים קרים על
הדפיס רק נייר אחד בכל שבוע, בכדי שיזכרנו...

מבוא ותולדות רבינו מנשה זצ"ל

2

הקטע הבא הוא 'דער אן פאנג פון דעם ספר' [התחלת הספר], בו הוא מסביר מה
הביאו לזה. הוא אומר שכבר מצעירותו הרבה שאלות החיים הפריעו לו, כמו
כן מה יקרה אחר מותו, וכמו כן קורות העולם וטבעי אנשים ורצון נצחונות על זולתו.
כמו כן מקשה למה הבורא עשה את האדם במצב יותר גרוע מכל בעלי חיים שיש
להם כל צרכם, ואילו בני אדם הולכים רעבים וערומים, ואפילו אם חטאו, למה הקטנים
שלא חטאו צריכים לסבול? ויש עשירים שיש להם תענוגים לרוב, וכשהעליון נותן,
נותן מעל השיעור, ואילו כשלוחץ לוחץ בחוזק! בקטע זה מסיים רבינו מנשה:

...ומזה התחלתי לחקור מה שכתוב בכל הספרים, שהבורא ברא את העולם
לעשות טוב לכל הבריות החיים, ובמבט מהי הטובה, ומה היה חסר לולי שלא
נבראתי, והייתי במחשבה תמיד בדברים אלו עד שהקב"ה לימוד אותי לפי
מיעוט שכלי על ידי תורתו הקדושה, ואני אתחיל בפרק נפרד שיהא יותר קל
על הקורא.

קטע הבא תחת הכותרת 'דיא כוונה פון דיא בשאפענהייט' [כוונת הבריאה], רבינו
מנשה חוזר על היסודות שכבר קבע ב'אלפי מנשה' בענין הטוב והנאה וההבדל
בין הנאה גשמית להנאה רוחנית, והנאה אצל החכם היא דבר שכלי, ומסיים בקטע זה:

...שאין תענוג יותר גדול בעולם הזה כמו התענוג של השכל, ומזה אפשר
להוציא שאין דמיון כלל להנאה של עולם הזה הקשורה לחומר הגשמי, לתענוג
החיים הנפרדים מכל חומר, אבל על כל פנים כולם נמצאים תחת המלה טוב
והנאה, ועכשיו אני אסביר בפרק נפרד הענין של הטוב.

ואכן בקטע הבא, מסביר רבינו מנשה ענין הטוב תחת הכותרת 'דיא זאך פון גוטס'
[ענין הטוב], ומתחיל:

טוב נקרא דבר ההולך אחר טבעו מה שנגזר עליו מאת הבורא מתחילת יצירתו,
אז הוא תענוג, ואילו לוחצים נגד טבעו הרי הוא צער.

שוב מאריך המחבר בענין זה וחוזר על מה שכבר הסביר בחיבורו 'אלפי מנשה' ובעוד
מקומות על העניינים המתנגדים זה לזה, שהוא היפוך הטוב. בקטע זה מסיים:
"ועכשיו אני אפנה לענין שבו התחלתי, היות שביארתי ענין של הטוב, אכתוב עכשיו
ההבדל בין טוב ותענוגים."

בקטע הבא תחת הכותרת 'דיא זאך פון תענוגים' [ענין התענוגים] שמתחיל:

יש שני סוגים של טוב בעולם. סוג אחד הוא השלמת החסר, למשל, אחד
שהוא מאוד רעב ויש לו מזה צער, אם נותנים לו איזה מאכל שאין לו בו
הנאה, רק הוא נתקן נרפא צער. וסוג השני הוא מה שנקרא תענוג, היינו לאכול
ולשתות דברים טעמים וכן תענוגים אחרים של ראייה ושמיעה...²

מצרים שהיתה צריכה להיות ת' שנה, נפל בדעתי תירוץ על קושיית המפרשים, על הגמ' דבר נא באזני העם, אמר לו הקב"ה למשה וגו':

קמ) תירוץ על קושיית המפרשים
איתא בגמ' קל', דבר נא באזני העם וישאלו ממצרים וגו', אמר לו הקב"ה למשה, בבקשה ממך לך אמור להם לישראל וישאלו ממצרים וגו' כדי שלא יאמר אותו צדיק ועבדום וענו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם. והקושיא מפורסמת, הא בלאו אמירת הצדיק צריך הקב"ה לקיים דבריו. ולפי מה שהקדמתי בוודאי אלו היו כל הת' שנה במצרים, לא היו צריכים לזה הדרך של וישאלו ממצרים וגו', רק כל רכוש מצרים היה נמסר בידם ממילא, כשהיתה גאולה שלימה. אבל הם הפסידו בנפשותם בצעקתם שימהר גאולתם, אבל החשש שלא יאמר אותו צדיק וכו'. ואף שאברהם ידע זאת שלא השלימו השעבוד, אבל עכ"ז

מלחמת היצה"ר, שהיא קשה וכבידה מכל המלחמות, וחושב כמה סיבות ועילות לזה. והסיבה א' מהם הוא שהיצה"ר הוא נלחם תדיר בתמידות ולא ינוח אף רגע חדא, משא"כ היצ"ט. שלכאורה הוא תמוה שהיצ"ט שנתמנה להזכיר את האדם לעבודתו ית', לא יהיה בעצמו נאמן בשליחותו כמו היצה"ר לעסוק תמיד בעבודתו, ומנ"ל לבעחו"ה כזה. ואין אלו אלא דברי נביאות. אבל לפי מה שבארתי, ענין היצה"ר, שהוא החוש והתאוה שהוא לפי העת שעומד בה, והיא תדירה בלי הפסק, משא"כ ענין היצ"ט שהוא השכל, והציור בנפש על ענין תכליתו, כמו שהבאתי לעיל ענין השכל, שהוא דבר שהוא רק בכח וצריך להוציאו לפועל, וא"א לעשות בתמידות, ותיכף שינוח קצת מלצייר בנפשו ענין התכלית, אזי היצה"ר, שהוא התאוה שלפי העת במקומו עומד. וצריך תחבולות גדולות היאך להלחם עמו, והבא לטהר מסייעין לו. ובתוך הדברים שכתבתי מענין גלות

שלל אחר מלחמה חזקה, אמר להם, שבתם מן המלחמה הקטנה שוללים שלל, התעתדו למלחמה הגדולה! אמרו לו, ומה היא המלחמה הגדולה? אמר להם, מלחמת היצר וחיליו. ומן התימה, אחי, כי כל אויב שיש לך, כשתנצח אותו פעם ושתים, ירף ממך ולא יעלה על לבו להילחם בך, לדעתו יתרון כחך על כחו, והוא מתיימש מנצח אותך ומגבור עליך. אבל היצר אין מספיק לו ממך ניצוח פעם ומה פעמים, בין שנצח אותך, בין שנצחתו. כי אם ניצח אותך - ימיתך, ואם תנצחהו פעם אחת - יארוב לך כל ימיו לנצח אותך, כמו שאמרו רבותינו, זכרונם לברכה (אבות ב, ד) אל תאמין בעצמך עד יום מותך.

הדברים והעשיות. והנה, לבד מה תחלה בזמן ג"כ, היינו, כשכונה ארץ איזה בנין לדור בו, הנה המנהג התכליתית שהוא לדור בו, הוא תחלה לכל העשיות במחשבה, והוא תחלה המעשה, שלא ידור בו עד אחר כך הבנין. אבל נקרא עוד תחלה וראשון שהוא מבחר כל הענין, והוא ראשון במעלה, וה"נ כן, שתחלה וראשון הכוונה היה למדת הדין, אבל כן שראה ושיער בחכמתו שא"א להתקיים ע"כ שיתף מדת הרחמים וכו'. והודיע זה בתורתו בכדי שילמדו מה המבינים, ורוצים להתנהג עפ"י הדין שיהיה לתכלית הטובה, שיקבלו עליהם בכל עת ענין הדין בשביל תקנת טובה תכליתית, כי זה כל פרי וענין השכל היינו להסתכל בסוף כל דבר מראשיתו אבל החושים לא ישיגו רק ענין פשוט היינו מה שהוא הנאה לשעתו, וזה הוא ענין יצר טוב ויצר הרע. ואף שיש ענין ממונים, אבל שלוחי היצ"ט הוא השכל, ושלוחי היצה"ר הם החושים שהוא התאוה לשעתו, ושומר נפשו ירחיק עצמו מהנאות עוברות בכח להשיג טובה קיימת.

ובזה בארתי דברי בעל חובת הלבבות קלו, שכתב בענין

קנה) בראיית הדברים לפי מה שהקדמתי שתכלית הטובה בנבראים, לא יוכל להיות אלא שיהיה הכל בדין ומשפט, לדחות טובה עוברת או לסבול איזה צער עובר, בשביל השגת איזה טובה תכליתית. אבל מדת הרחמנות, אף שנראה לשעתה שהיא טובה, אבל היא אכזריות, שמתוך הקולא שהקלנו בתחלתה, החמנו בסופה. וא"כ נכון מאוד שמתחלה עלה במחשבה לברא את העולם במדת הדין, שהוא תכלית הטובה שנגיע ע"י בקרוב לעונג הנצחי והקיים, וכשראה שאין העולם מתקיים, היינו שלא נוכל לסבול, מפני רוע בחירותינו, ע"כ הקדים מדת הרחמים. ומדויק לשון הקדים, שבע"כ סוף הדין לבא בשביל תכלית הטובה, אלא כשלא נרצה לסבול, מוכרח להקדים מדת הרחמים למדת הדין. ועתה נשאר עלינו לתרץ מה שהקשינו, היאך שייך חסרון ידיעה בחוקי ית'. גם הקושיא, למאי נ"מ הודיענו כזה, מאי דהוה הוה. ואתחיל בפרק בפ"ע:

קלט) תירוץ לב קושיית הנזכרת
הנה יש תחלה בפועל ויש תחלה במחשבה, ע"ד סוף מעשה במחשבה תחלה, היינו שנקודת מרכז

קלו. שער היחוד והמעשה

ומעמיד על דעתו ומתחזק נגד היודעים האמיתים.

עכ"פ עלינו לשים לב לזה, לחפש ולחקור אחר ידיעה השכלית כאחר מטמונים, ועליה נאמר^{עב} אם תבקשנה וגו' וכמטמונים תחפשנה, אז תבין וגו', ויראת ה' היא חכמה, ויגעת ומצאת תאמן^{עב} אחר בקשת הרחמים מבעל הרחמים, שידריכנו בהנהגות ישרות ע"פ כוונתו ית' ע"ד התורה והמצות לאמתתן, אשר בהם תלויים תיקוני זה העולם אשר היא הכנה לעולם שכולו ארוך וטוב:

סימן לב' עד

אחרי אשר דברתי מעניני תיקוני זה העולם אשר נראה שהם דברים מועילים, אם היו דברי מתקבלים ומתפרסמים לכל שהם דברים פשוטים ויוכלו להבינם צורב עם תלמיד. אתחיל כעת לדבר מענין התורה ומצותיה ואח"ז אבאר בע"ה מה שיעדתי לבאר בדרך פשוט וקל,

היאך עניני הנהגות טובות שבזה העולם יהיו הכנות להגיע על ידיהם לטוב ועונג בעולם הקיים והנצחי.

והוא זה. הנה משךבו וגברו ידי הנמשכים אחר ההרגל ומצות אנשים, מבלי שום לב על כל עשיה שתהיה מסכמת עם השכל הישר והאמיתי, נתרבה ההרגל בפי כל אשר אין טעם למצות התורה, רק לנ"ד לפניו ית' שאמר ונעשה רצונו. וסמכו עצמם על לשון המדרש שמצאו^{עב} וז"ל, וכי מה אכפת ליה להקב"ה בן שוחט מן הצוואר לשוחט מן העורף. אלא לצרף בהם את הבריות. ועפ"י נעשה הסכם והחלט גמור אצל רוב העולם ואף כמה חכמים נמשכו אחר זאת הדעת, ומגמר נמי אגמורי לאחריני, שלא לחפש כלל אחר טעם של שום מצוה, אלא לעשות עפ"י ההרגל וכפי העולה על דעת כל אחד בתחלת העיון, אחר מה שמצאו איזה מאמר האומר אף מאחרוני אחרונים, יהיה מי שיהיה. ועפ"י נתרצו לכמה

אלפי מנשה חלק שני

מאיזה מאמר מחכמי התלמוד או אף מאיזה גדולי הראשונים שאחר חתימת התלמוד. אלא אחר שאגמור בע"ה כל הענינים ע"ד השכל שיסכים עם דברי התורה, אבאר אח"ז כל המאמרים שיראו סותרים לדברי, ואעשה עוד סמוכין לדברי מכמה מקומות מדברי חז"ל.

ואתחיל ואומר, ידוע לכל שמצות התורה נחלקים לשני חלקים, וקראום בשמותם, (א) שכליות, (ב) שמעיות. שכליות הם כל הענינים שבין אדם לחבירו, ושמעיות הם מה שבין אדם למקום, כגון ענין הקרבנות, שהוא דבר זר כמו שאמר הכתוב^{עב} האוכל בשר אבירים וגו', וכן כמה דברים נראים כחוק כפי שמרגלא בפי כל, שחוקה הוא מצוה בלי טעם, אלא חוקה חקקתי גזירה גזרתי ואי אתה רשאי להרהר אחריה^{עב} כמו שמובא ברש"י גבי פרה אדומה^{עב} והוא מלשון הספרי. וכן אכילת חזיר ולבישת שעטנז, שהשטן ואו"ה מונין את ישראל.

והנה אף במצות השכליות שמוסכם לכל שהם הולכים ע"ד הישר לתקן עניני בני אדם שיהיו הולכים

הנהגות לא ישרות, ומתחזקים בדעתם כיון שכוונתם לש"ש, יזכו עי"ז לחיי עד וקב"ה לבא בעי, ואין נ"מ בענין העשיה אם היא על דרך נכונה או ההיפוך. ועי"ז נעשה התורה כאלפי אלפים תורות, שתורת כל אחד בידו להתנהג עפ"י דמיונו מה שקובע בדעתו שעושה לש"ש בלב שלם. ורוצה כל אחד שכל העולם יתנהגו כמותו, וסבורין שמכבדין בזה להבורא ית', מה שהוא כביכול להיפוך, מה ששום פועל חכם לא יעשה שום מעשה ולא יצוה לאחרים לעשות אלא בשביל איזה תועלת ותכלית טובה. ומכ"ש הבורא ית' אשר נראה גדול חכמתו מפלאי יצוריו אשר לתבונתו אין חקר, ואיך שייך שיצוה לעשות דברים בלי טעם לעשייתם.

ע"כ אבאר מקודם עפ"י השכל הישר מה שאקוה שיהיה מקובל לכל אחר העיון בדברי. ואח"ז אשוב לבאר מה שימצא באיזה מקום, מה שבתחלת העיון יראה סיוע לדעתם. ואבארנו בע"ה בטוב שיהיה התורה והשכל הישר מתאימים יחדיו. ולא אערב הדברים להביא אחר כל איזה ענין לתרץ מה שנראה איזה סתירה לדברי,

ב. משלי ב. ד-ה: אם תבקשנה כפסך וכמטמונים תחפשנה. אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא.

מגילה ו.ב.

נגד החושבים שעיקר ענין מצוות הוא רק לעשות כפי הבנתו ולא לחפש טעם, אלא הפך שהתורה והשכל הישר מתאימים יחדיו, ולהוכיח על פי דברי חז"ל. בראשית רבה מד.

עו. תהלים נ, יג: האוכל בשר אבירים ודם עתידים אשתה.